

A LÁNCZHÍD TÖRTÉNETE. *)

A magyar föld egyik legnevezetesebb monumentális műve a testvérvárost összekötő lánczhíd. Az aligműtnak e remek műve sokkal fiatalabb még, mintsem hogy keletkezésének, építésének történetére számtalan elő ne emlekeznek; s a lánczhídon átkelők tömegének jó nagy része ne tudná a lánczhíd monographiáját, külső történetét egy-egy érdekes vagy érdektelen jelenet elbeszélésével fűszerezni, ismeretlen részletek adataival gazdagítani.

Többé-kevésbé azonban ismeretesek a tényezők, s meg élnek is többen azon vezérférfiak közül, kik a lánczhíd megalkotása körül, a nemzet háláját kiérdemelték; meggondolva tehát mindezt, midőn a lánczhíd történetét akartuk megírni, le kellett tennünk a tollat, eldobnunk a papírost, mert csak meddő ismétlése lesz vala mindannak, mi úgy is köztudomású dolog.

Azonban a lánczhíd keletkezésének nem csak külső, de belső története is van, mely kevésbé ismert, sok tekintetben pedig teljesen ismeretlen, és határozottan érdekesebb a nyilvánosság előtt lejátszott azon mozzanatoknál, melyek a harminczas években a megyei es országgyűlési termekben oly élénk viták, összeütközések, szónoklatok tárgyát képezték, azon párttusák közepett, melyeknek élén egyrésről Széchenyi

*) Jelen dolgozat alapját Széchenyi István grófnak titkárja, Tasner Antalhoz intézett levelei nyújtották, s az idézőjel közötti sorokat, az eredeti levelekből vettük át, kihagyván azt, mi a lánczhidra nem vonatkozik.

István mint kezdeményező, vezér-szónok magaslott ki hívei közül, másrészt az elavúlt nemesi előjogok, kiváltságok fönntartása mellett kardoskodó Cziráky Antal gróf, akkori ország-bíró, pártjával a terv keresztül vitelét ellenezé.

Sok magyarázatlanul maradt jelenség commentárját, műveltségtörténelmi adatot, sőt mondhatnám korrajzot nyújt nekünk általában, a lánczhíd belső történetére pedig különösen, Széchenyi István grófnak levelezése titkárjával, Tasner Antallal. Igen érdekes képeket tárnak föl e levelek, a lánczhíd ügyének fokenkénti bonyodalmáról, fejlődéséről, a szereplők kiváló egyéniségeinek jellemzéséről, s mindenek fölött ama roppant tevékenységet kifejtett munkásságról, mely Széchenyi István egész életét jellemzi, s melynek annyi sok érdekes mozzanatait tanuljuk itt megismerni. Lépésről lépésre követve leveleinek rövid, magvas, határozott tartalmát, teljes világában derülnek föl előttünk az események, azoknak indokai, melyek ismerete nélkül, a lánczhíd pragmaticus története meg nem írható.

Fölhagyva tehát eredeti szándékunkkal, történet helyett csak adatokat nyújtunk, melyek, a mellett hogy az újdonság ingerével bírnak, oly közleményeket is tartalmaznak, melyeket a közönség remélhetőleg szívesen fogad, mert azok Széchenyi István közvetlen följegyzései, s eléggé meg nem becsülhető adatai a közel múlt történetének.

Széchenyinek munkássági korából a mennyire kimagasanak alkotásai, a mennyire áldásosan gyümölcsöznek realizált tervei, annyira érdekesek is azon harezok, melyek a nemzeti ébredés második tizedében, a harminczas években vívattak, szemben részint az idegen, részint pedig a fejlődést gátló elemekkel, melyek már-már a veszély szélére döntötték mindazt, mi magyar jelleget viselt magán, akár tekintsük a nemzet kül-, akár bel-életét azon osztályoknál, melyeknek nyilvános, vagy magán viszonya közeli érintkezésben vala Béccsel és az udvarral. Ily körülmények között Széchenyi föltünése a közpályán, szent hivatásának érzetével keblében, tudatával szellemi erejének, alkotott művei, melyeknek története nevével szorosan össze növe, annál is inkább közérdekűek lehetnek, ha azoknak kiválóbb számos mozzanatai a közönség előtt eddigelé még ismeretlenül maradtak; s nem véltünk túlzott optimismusba esni, midőn e meggyőződésünktől vezetve,

hinni mertük, hogy a lánczhíd belső történetére vonatkozó jelen dolgozatunk is le bírja kötni a közönség figyelmét.

* * *

Széchenyi István *Budapesti lánczhíd* című röpiratának, és *Stádium*-ának 1833-ik évben eszközölt kiadása után, ugyanazon év november 24-ről némi önmegelegedéssel írja titkárjának: «Tegnap a hídi küldöttség elfogadta a vám elvét». E megelegedésének okát fáradozásainak eredményében látjuk, kivinni tudván azt, miben még a főherczeg József nádor is ketkedett. Jelzi ezt további soraiban: «a herczeg igen csodálkozott, de örült». Megfejtését találja e sorokban az is, hogy miért nyomatta *Stádium*-át Lipcsében. Attól tartott ugyan is, hogy vagy megnyirbálja a censura, vagy éppen eltiltja, s örömmel értesíti titkárát hogy: «a *Stádium* itt is, Bécsben is, szabadon adatik. A herczeg szemlátásra éppen nem neheztelt».

Külföldi útjára készülvén, Bécsből deczember 18-ról írja utolsó levelét; szívére köti titkárjának a többi között: «Nulla dies sine linea, a casino, verseny, akadémia dictionarium dolgában». 1834-dik évi január 23-kán már Londonból levelet ír. Nemes lelkének hazafiasságát meghatóan szép, egyszerű szavakkal önti soraiba, mondván: «Mostani útamnak teljes sikerét egykor bizonyosan látandja hazánk. Talán előbb mint gondolnák. Mit teszek, hogy töltöm az időt, mit vegezek? Mindezekről nem mondhatok egy szót is, mert ugy is mindig és mindig kifogyok az időből. Egy azonban bizonyos, hogy csak egy nagy idea tölti be lelkemet, egész létemet, szolgálni a hazát.»

Külföldi útjáról ápril 29-dikén Bécsbe visszaérkezett, s még az napon értesíti titkárát megérkezteről. Londonból öt levelet intéz hozzá, s ezekben szerzett tapasztalatainak, tanulmányainak közepette is, mindig csak hazája jövőjét, sorsát helyezi előtérbe, s néha kedélyes, de gyakrabban komoly elmélkedései fonalán, alkotó szellemének egész súlyával gyűjti, halmozza össze az anyagot, melynek értékesítésével a hont boldogítandó vala. Így írja február 6-ról: «Igen boldog idöket élek! Ha Isten engedi, megrakodva mint a legerősebb teve, jövök vissza, mindenféle hasznossal. Remenylem mind a kormány, mind a haza meg lesz elégedve velem, mert midön

egynek valódi hasznát nevelem, akkor a másiknak is szolgálok.» Ugyan csak egy másik, ápril 7-kén keltezett soraiban gúnyoros sarcasmussal, egy ismert nevű író irányában így fejezi ki magát: «ápril 10-dike felé haza indulok, mikor itt legszebb élet van . . . de Török et comp. ellenére is, csak szolgálom a hazát, oda haza pedig, úgy sejditem, szükségesebb vagyok».

Ellenesei, kik elavult kiváltságok oszlopaiba kapaszkodtak, fölhasználták távollétét, népszerűtlenné tévén reformatori törekvéseit, idegenné saját körében, gyanússá fölfelé; s míg annyifelé ágazó tevékenysége, a nemzeti casino, a dunagőzhajózás, a lóversenyek, az akadémia körül forgott, vesztélyezetté tették legmonumentálisabb alkotásainak egyikét: a lánczhíd építését. Érezte a hideg szelet, mely fölülről fújt, tudta hogy megfeszített erőre, kitartásra van szüksége, ha közönnyel, hidegséggel találkozva, a lánczhíd építésének tervet keresztül akarja vinni. Nem a kétségbeesés, nem a lankadó remény érzetével, de pihenni nem tudó szellemének fájdalmas hangjával, tetterejének újabb ruganyosságot szerző resignatiójával írja 1834-dik évi december 2-kán: «A nádor tegnap jött. Ma voltam nála. Hideg . . . mindenünnen hidegség. Most kell állhatatosság, férfiúi erő és szerenese. Itt mindent szomorú lábon találtam. A hídról még instructiók sem jöttek. Mágns és nemes közt legellenségesebb határ; magyar szót alig hallottam. En fine tout cela est triste, mais il faut avoir du courage et de la resignation.»

Minő kitartó erélyvel szívós következetességgel munkálkodott, hogy a lánczhíd ügyét, csak némileg is egyensúlyban tarthassa szemben Cziráky ellentétes agitációjával, ki a főclerus nyomatékos befolyását is Széchenyi ellenében, maga mellé tudta gyűjteni; s bár ha a csatatért lépésről lépésre küzdelemmel kellett elfoglalnia, sem a lankasztó csüggedésnek, sem az elbizakodásnak, keblében tért foglalnia nem engedett, s míg előbbeni levelében sötétnek látja a láthatárt, négy héttel erre, 1835-dik évi január 4-kén, a lánczhíd ügyéről így értesít: «Pozsonyban a híd dolga iránt conferentiát tartottunk, huszonhat vármegye mellette (javaslat mellett), tiz ellene, a többi ingadozó, de három, négy hozzánk hajló. Azt gondolná az ember már megvan. Korántsem. Cziráky and his tail, tudniillik a püspökök ellent szegeznek magokat. Ha el

nem esünk ennyi előmunkálat után, Isten segített!!» Ismét január 8-ról: «Bécsben a híd-dolog jól áll».

Hogy éles megfigyelésének és tájékozásának közvetlen benyomásait, az ügyek állásának biztos tudatával vetette papírosra, jelzi ezt január 12-dikén kelt levelében, melyben, más egyéb teendőinek felre tevésével, kiválóan a híd ügyének szenteli idejét, s írja: «Csodálom Csatót, hiszen csak gondolhatja, hogy a Duna és pesti híd közt van egy kis dolgom. A pesti híd ingadoz.»

Valóban fárasztó, testét lelkét kimerítő munkát kellett végeznie, hogy a híd ügyének örökös ingadozását csak részben is megállítsa, és biztosabb alapra helyezze épen azon körben, mely hívatva volt vele kezét fogva, azt lefelé népszerűsíteni, fölfelé pedig az irányadó elemeket megnyerni; de a mely Cziráky Antal, országbíró, vezetése mellett az ország közérdekével ellentétes irányba sodorta a nézeteket, Széchenyinek nehéz túsát készített elő, s próbára tette lelki testi erejét. Így írja január 14-dikén: «Soha több munkám nem volt. Igen afficiálva érzem magamat. Estve csak össze-rogyok.» Megerőltető munkájának mégis csak tudta eredményét fölmutatni, mert nagy szellemének befolyásától az országgyűlés nagy része nem zárkózott el, belátván törekvésének önzetlen, nemes céljait. Ugyanazon napi kelettel írja: «Barátom, a kivétel nélküli vámfizetés a Pesten fölállítandó hídon tegnapi kerületi ülésen szerencsésen keresztül ment, igen nagy majoritással, harmincznégy megye pro, tíz contra — többi instructiót vár. Ma a kerületi ülés e tárgy körül folytatja tanácskozásait. Lesz sok idea, éretlenség, de a nagyobb rész józanul lát, csak egyezés kell. Most egy lépéssel közelebb vagyunk a célhoz, de még száz van hátra. Ma a híd-dolog finaliter és meglehetősen keresztül ment a circuluson. Prónay J. dühösséggel ellene.»

Széchenyinek csak néhány napi távolléte az országgyűlés színhelyétől kínálkozó alkalom vala a híd ügyét hátráltatni, lehetőleg megrontani az eszme népszerűségét, s tért nyerni elleneseinek: mialatt híveit az egyes eredmények, a biztos diadal kilátásában tétlenségben ringatták. Az ügy azonban már sokkal erősebb gyökeret vert, mintsem hogy azt az elfogultság, az előjogok lármája s a vakság kitephette volna, miről február 5-kén így tudósít: «A híd dolga populari-

tásban inkább veszt, mint nyer. Nemi előkelők lármája után a buta sokaság, mely gondolkozni nem tud, azt hiszi halálos vétket követ el, — a lelkesebb rész ellenben azt hiszi, minden meg van nyerve már. És ebből dermedés . . . A híd tárgyában néhány nap alatt ki lesz küldve a küldöttség. Itt nem létemben némit megrontottak a felső táblán; de kéresemre mindent helyben hagynak ma a regnicolarisban a rendek . . . csak hogy egybe ülhessen a küldöttség, minél mindent, Isten segítségével, helyre hozandó elébb. 1767-ben egy gyalog ember a budapesti hidon egy magyar pénzt fizetett, melynek öt darabja teszen egy ezüst garast. Most azonban egy váltót fizet, mi hét és fél része egy ezüst garasnak. Én azt kívánám, az új tariffán egy krajczár pengő fizettetnék minden gyalogtól. Ezt azonban csak úgy lehet eszközölni — vagy itt keresztül vinni, ha motiváltatik. Erre pedig a többek között az volna szükség — kinyomozni mi volt 1767—99-ig Buda-Pesten a napi bér, és a főbb szükségek ára, — annak megtudására, hogy most egy krajczár pengő nem több, sőt kevesebb, mint egy magyar pénz volt akkor.»

Alig néhány nap előtt még a főclerusra panaszkodván, állhatatos kitarásával, az ügynek Pyrker László egri érseket megnyerte, s legnagyobb ellenese, Cziráky Antal, látván, miként érvényesíti Széchenyi befolyását, annál elkeseredettebben harczolt ellene. Ezt írja február 6-ikán: «Cziráky még nem szólamlott. Mindenki neveti. Il bonde. Er pfnottet, magyarul tán így: Még mindig híd-oz . . . A híd dolgában senki sem tett mellettünk többet, mint Pyrker.»

Az országos küldöttség lassúsága fárasztani kezdé őt, s türelmetlenül piszkálta azt üléseinek megtartására; s végre is május 1-jén tanácskozást tartott, melyről ugyanazon napi kelettel értesíti titkárát: «Ma delután tandem aliquando országos küldöttség ül egybe a híd dolga iránt, s a kisebb küldöttség, mely Pesten volt, beadja jelentését. Holnap alkalmasint ismét Bécsbe megyek, sok okoknál fogva, és mert a híd dolgát az országos küldöttségnek be szeretném végezni.»

A május-októberi idő között írt leveleiben a híd ügyét egyszer sem említi, s míg Széchenyi a duna-parti magyar színház, a gőzhajózás, a casinó, a lóversenyek dolgában hevvel munkálkodott, azalatt ellenesei lánczíd-tervét kitelhetőleg rontották; s Cziráky, Aczél, Plaththy agitatója miatt komo-

lyan feltette a híd elbukását, mely épen az expropriatio ellenzése miatt már-már bukófelben vala. Annál is inkább tartott ettől, mert habár a főherczeg-nádor az expropriatiót pártolta is, csak negativ szerepet vitt mellette, mi még inkább fokozta aggodalmait. Kifejezést ad ennek október 30-kán Pozsonyból kelt levelében: «Holnap lesz országos híddeputatio-ülésünk Szegedy előülése alatt. Köztünk maradjon, igen felek. Aczélt tegnap hozta az ördög. Pesten akárki föllovalta . . . gondolja csak, Platthy is az expropriatio ellen, ki a pennát viszi. Mind ez szorosan köztünk. Ellenem igen sok hevesen, mellettem számos, de langyosan! Bizony félek . . . imádkozzék!» Két nappal később, november 1-jén, így: «Tegnap híd-ülés volt. Egészen és szorosan köztünk, nagy majorítás pro expropriatione — de végkép Platthy annyira össze-vissza zavarta a dolgot — hogy szinte elbukott . . . Csak egy hajszálon függ. A főherczeg mindég mellette, de negative. Cziráky és az egész curia pedig ellene a legnagyobb activitással. Reményemet szinte elvesztém, de nem még lelkemet. Több nap óta szenvedő vagyok . . . erkölcsi testileg. Mindig ez jut eszembe: jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen!»

Minél nagyobb akadályokat gördítettek elé, annál nagyobb szívóssággal ragaszkodott terve kivitelehez, s a munka edzette erejét, rugékonyabbá tette elméjét. Főnt és alant munkálkodott egyaránt, hol szép szóval, hol fenyegetődzve, nem válogatva se személyt, se kifejezést, ha azt a haza java kívánta tőle, s becsületét, tervének józanságát megmen-tendő, nem riadt vissza az előidézendő botránytól sem. Csak ily elhatározott szilárd akarattal, jellemmel teheté azt, hogy a főherczeghez menvén, az ügy elbukása esetén provocálandó botrányra figyelmezteté, melyet, egész éjen át elkészített, kidolgozott separatum votummal akart előidézni. Hatályos föllépése következtében írhatta már másnap, november 4-ken: «Barátom — egészen köztünk — a hídban jobban állok megint. Ez éjjel votum separatumot dolgoztam ki, ha elbukik is a tárgy, becsületem nem bukik — és a választmány — melyben több jó barátim — fél . . . mert mellettem a nagy pozsonyi község stb. A herczegnek mondtam: elbomolhat a dolog — de bolonddá nem tesz senki, lássa a világ, hogy nem vagyok mindennapi phantasta, ki sokat akar, de semmit sem bír. Lássa, hogy tervem józan volt, melyet segítség nélkül is

kiviszek, csak ne rontsanak. Vagy keresztül megyen a küldött-ségen vagy skandalum lesz. Jó aztán három csata vagy négy, circulus, rendek, mágnások, kormány! szent Jézus!!»

Folytonos mérlegelése az ügyek állásának, a mágnások léha tétlensége, ha nem is egészen reménytelen, de nagyon sötét reflexiókra vezette Széchenyit. Az ügynek további fejlődése, kellőleg igazolta kifakadásait, mert gyakran, bármily közel volt is már teljes diadalához a lánczíd-ügynek, tunya egykedvűsége a mágnásoknak, erélytelen viselkedésük, meg annyiszor visszavetette a győzelmet. S valóban teljesen átérezte Széchenyi, hogy bennök a hazafi-lelket föl kell ráznia, s oly megfeszített erővel munkálkodott, nyugalmat nem ismerve, mely testét lelkét egyaránt beteggé tette; s csak kötelesség-teljesítésének érzete tartá fönn benne azon kimondhatatlan nagy erőt és akaratot, melylyel ez ügyet védeni, elősegíteni s végre is győzelemre vinni tudta. Így írja elkeseredéssel november 4-kén keltezett levelében: «Ha Andrassy György ide jönne négy hétre, bizonyosan kivinnénk a hidat. Istenem! oly közel vagyunk a diadalhoz . . . és félek, igen félek, minden eldül. Sok másban is csodákat lehetne művelni! Károlyi György, tudja az ördög, hol van, csak felénk sem jő; Wesselényi nem csak magát ölte meg, de közben járása is halál. Mondhatom, lelkem beteg, egészségem is rossz e miatt. Nekem nincs időm; de írjon ön Andrassynak szívreható levelet, hogy maga magát vádolni fogja egykor, ha nem jő, most lehet jót tenni, néhány hónap után többé nem; lesz aztán idő pihenésre . . . ha nem is tettük meg kötelességünket.»

Daczára a Cziráky által kifejtett híd-ellenes izgatásnak, ez ügy előrehaladott állapotában elég jól állott; de a kemény tusa közben Széchenyi ellenfelei nemcsak kortesfogásokkal éltek terve megbuktatására, hanem, minthogy látták, hogy a határozott föllépéssel szemben egyenes úton czélt nem érhetek, oly cselszövényekhez fordultak, melyek végre sem maradhattak Széchenyi előtt titokban; s ez által mintegy kényszerült terve kivitelére oly eszközöket választani, melyekhez épen akkor folyamodott, midőn a lánczíd ügye aránylag meglehetősen jól állott. Tette ezt leginkább azért, hogy elbitesse elleni táborában kétségeskedését lehető diadalmán, s hogy csak becsületét óhajtja immár cz ügyben megmenteni. Cziráky

ugyan is, elegendő sikerrel agitált különösen Pesten a híd ellen, s Földvály által tekintélyes pártot szerzett szemben Széchenyivel; közvetlen célja lévén ez által Széchenyit itt, és Pozsonytól távol tartani, hogy míg itt Széchenyi kísérletet teend az áramlatot elsímítani, azalatt Cziráky az országgyűlésen tért nyerve. Ámde Cziráky rosszul számított. Széchenyi belátta a cselszövény végét, Pozsonyból nem mozdult, Pesten meg híreszteltette, hogy a lánczhídat illetőleg már minden reményéről lemondott; ezalatt pedig lakásán, Pozsonyban, sűrűen tartotta a conferentiákat.

Az ügyek ez állásában írja november 4-ikén kelt egy másik levelében: «A híd tárgya itt jól áll most(!), de mindig, mindig felek. Ön e dolognál hallgasson, fejét csüggeszse, és ha épen kérdik, mondjon ilyest: Széchenyi már most maga is azt hiszi, nem lesz belőle sok, de becsülete körül aggódván, inkább csak azon igyekszik, megmutatni a világnak, nem benne és számadásaiban a hiba, de Pestnek és Pestet fölengerlők vakságában. Man muss die guten Leute einschlafen und glauben machen, der Sieg sei schon der ihre, denn sonst entwickeln sie immer mehr und mehr Kräfte. Nur Intrigue (mint Valero mondja). Tegnap conferentia nálam, harmincegy vármegye bizonyosan mellette, öt, hat hihető. De ez szorosán köztünk. Kivált Károlyi István nyomtatóra kellene hatni, tán Helmezy által — kit egyébiránt nem kell confidentiába tenni, valamint senkit sem, hogy Széchenyi már megadta magát . . . Földvályval ezek után mindig mérseklettel, mindég engedve? . . . nem lehet. Ő annyira megbicsakolta magát, hogy decenter szinte hátra nem lephet. Egyéb iránt minek tagadni, felekezete nagy, mely, ha mi győzünk, mind ellenünk. Legjobb volna vissza vonni magamat; vagy kivívják magok, s adja Isten, vagy saját hatásom nagyobb lesz, és akkor tán elfogjuk végezhetni, mi ellen most annyi akadály.»

Czirákyban régen fölismerhette szívós ellenségét s tudta, hogy minden alkalmat megragad tervei népszerűlenítésére, s kivált ott nem mulasztja el, hol Széchenyit socialis reform-terveivel szemben, aristocraticus és tulzott aulisticus színben tüntetheti föl lefele, s mert ezt Széchenyi tudta, s ismerte azon áramlatot, mely őt épen az üresedésben levő koronaöri választásnál, mint legérdemesebbet sze-

melte ki: kérte a rendeket, hogy őt ne válasszák meg, neki hivatal nem kell; de tette ezt azért is, mert Cziráky mindenfelé híresztelte, hogy a republikánus érzelmű Széchenyi, minő cselszövényeket űz egy kis titulusért. De e fogás nem hatott, mert Széchenyi nem fogadta el megválasztását azért is, hogy Cziráky ellenében a lánczhíd-ügynek biztosabb alapot teremtsen.

Széchenyinek nemcsak Cziráky pártjával, küzdenie kellett a tulzott követelésekkel is, melyek az ellenzék soraiból szélsőségeikkel gyakran megnehezíték az olyan győzelmeket is, minőket úgy az ellenzék, mint ő maga is óhajtott.

A koronaöri választás november 12-kén megtartatván, az napi kelettel írja: «Ma koronaör-választás volt. A Rendek engemet akartak. Bécsből mixtát rendeltek. Minekelőtte olvastatik a királyi leírás, fölszólamlik Kövér és engem nevez. Nagy zaj és éljen. Fölkelek én. Jól beszélek: Köszönöm, s nagyon örülök, kivált mert soha hivatal után nemcsak nem csúsztam másztam, de ez alkalommal is, fölhívom az itt, és itt nem levőket: tettem-e egy lépést, csak egy szót. Szóljon ki mer? Hagyjanak föl véle, esedezem. Mindég védem a hon jussait, a nemzet igazait, de viszont a fejedelmét is, ha kell véremmel. A koronaöri candidatio a fejedelemé, azért hadd olvassa az ítélőmester nyugalomban stb. stb. — Vivát. S később kiválasztják Szilasyt. Ha én nem szólok, nagy csata, nagy vita. Ich erscheine im passablen Licht. — A főherczeg mindjárt elhívat; igen-igen köszöni, — nagyon leköteleztem. — Cziráky ki, mint mondják, mindenütt terjeszté: was der (tudniillik én) Republikaner um einen Titel intriguirt etc. (Pedig egy szót sem vesztettem, de senkivel sem szóltam) utánam szalad a szálában — mert érzem, hogy vadász — végre megcsipett — és igen nevetséges contorsiákkal, könynyükkel et Co. kezemet szorítá, s valamit mormolt; én hideg és ünnepélyes! — Talán most a hiddal könnyebben megy — — adná Isten. Holnap az elhatározó gyűlése a kiküldöttségnek.»

Ez időtől a lánczhíd ügye jelentékenyen javul, bár ha a harcztot Cziráky föl nem adta, s oly követ mozgatótt, mi Széchenyiben meglepetést idézett elő. Komoly aggodalmai azonban megszűntek, noha leveleiben még a bekövetkező küzdelmeket kilátásba helyezi, s felelmének olykor-olykor helyet ad.

Nem számított ugyan is arra, hogy Károlyi György ellenezze a lánczhíd fölállítását, de a Cziráky Antal által előidezett pesti zavar Károlyit is magával ragadta. Így ír november 15-ikén: «Tegnap elvégeztük a híd-deputatio dolgát. Aczel és Sluha vadakat beszéltek, de meglehetősen eldőlt a dolog. Öt, hat nap után fölveszszük mixtában az országos küldöttség jelentését, s reményeim növekednek. Ez köztünk, még Cziráky et Co. jól meg fog vívni. Lépésről lépésre védelmezi a Sár-Várt! Az álló hídra igen jól szolgál az, hogy már a hajóhidat itt is kivették. Az okosabb rész igen-igen nevet azon szabadságon, mely rabbá teszi az embert, vagy útszásra kényszerít.»

Ismét november 20-ikán: «Károlyi György, azt hallom, igen pezderkedik az artikulus ellen. Itt nagyon nevetik Írjon felöle nyíltan, mily benyomást teszen önre. Igaz, hogy a híd ellen dolgozik? Itt mindenütt azt hirdetik.» E híresztelés csakugyan nem volt alaptalan, mert fájdalmas hangon írja november 28-ikán: «Barátom, noha a főherczeg változó egészségben van, ma vegyes gyűlésben referálta a híd dolgát! Cziráky és Zichy (der so genannte rothe . . .) vad képeket mutattak. A hőmérő e tárgyban ismét egy kissé jobb . . . de Károlyi György és Lajos, Eszterházy M. ellene. Mennyire szomorít ez, nem gondolhatja.»

Mennyire szükséges volt jelenléte ott, hol a döntő körök az ügyre befolytak, mutatja az is, hogy míg Pozsonyban személyes befolyása által meglehetősen rendbe hozta a lánczhíd-ügyet, az alatt Bécsben, hol személyesen nem lehetett, az egy Eszterházyt kivéve, ellene voltak; mit a honfikeserűség hangján panaszol el november 30-ikán kelt soraiban: «Itt Bécsben csak Eszterházy M. szólott — mind a híd ellen! Átok fekszik honunkon! — Azért nem hagyok föl vele!»

A viszonyok alakulásának változásai természetesen különböző benyomásokat idéznek elő; s innen van az, hogy Széchenyi, ki minden alakulást, minden körülményt élesen megfigyelt, s a lelkére tett benyomásokat, naplójában vagy leveleiben papirosra vetette: a mit ma rózsaszinben látott, azt más nap sötétben ecsetelte; innen van az, hogy leveleiben a lánczhíd-ügy állására nézve is annyi fluktuációval találkozunk; melyek azonban határozott színnel még sem bírnak, mert látszólagos skepticismusának a remény élet veszi, s mu-

tatkozó optimismusát a rögtön kifejezett aggály lohasztja. — Így írja december 4-dikről «a híd inkább jól, mint rosszúl áll — de minden perczen eldőlhet örökre. A híd iránti utolsó nyomtatványt ma küldi önnek Varga. Ha megjő, mutassa gróf Desewffy Aurélnak, de csak neki, senkinek sem szólni felőle.» Egy nappal később, december 5-ikén, értesíti Tasnert: «Tegnap a híd dolgába mentek. Holnap végzendik. Igen rosszúl áll. Engemet akarnak büntetni. Már mindenre el vagyok készülve. Legjobb akaróm e tárgyban Nagy Pál. Ma megteszek mindent, mit csak tehetek. Cziráky et Co. dühösségig ellene. Talán holnap jobbra fordul.» Két nappal később, december 7-ikén, két levelet küld titkárjának, az egyikben írja: «Barátom, néhány óra alatt, alkalmasint el leszen döntve a budapesti híd a kerületben. Úgy látszik jól áll, de félek a non putaremtől. Legnagyobb ellensége Lamotte és Perényi, a tyú, tyú, tyú. Aczelt némileg lekenyereztük.» Néhány órával később, a kerületi ülés után, ezt írja: «Barátom! Ma december 7-ikén 1835 a budapesti építendő hídnak tulajdona virtualiter átment, harminczöt vármegyei votummal, kilencz és a többi hallgató ellen az ország kezébe. Aczél mint St. Pál par la vita mellette!!! — Cziráky De még nem kürtölök diadalt. Marengó . . .! Ezt ön cum summa discretione közölje. Az én javaslatom pontonként fölvetetett, melyet Varga megküldött. Ma csak az első három pont végeztetett el — s pedig kedvezőleg, a többi holnaputánra maradt.»

A győzelem jogosult örömeivel vázolja december 10-kén kelt levelében, az e napon tartott kerületi ülés határozatait a híd tárgyában; részletezven annak menetét. Finom sarcasmussal jellemzi Hunkárt, Nagy B . . . t, Czirákyt, különösen pedig az országos küldöttség jegyzőjét. De mint előbb is, most sem engedi át magát a diadal mámorának, s mintegy éberségre inti önmagát a végső eredménynek kételye által. Ez érdekes levele így hangzik: «Ma elvégezték a híd dolgát a kerületi ülésekben. Mint mondtam, az én előadmányom 1-ső és 2-dik pontja fölkiáltással ment át, a 3-dik voxok többsége által. A 4-dik pont is átment voxolással de «az nem csak igazságos, de illő kárpótlást is nyer» — ez jött hozzá, a törvények értelmében — 5-dik, 6-dik pont fölkiáltással fogadtatott el, a 7-dik ellenben egészen kimaradt. 8-dik ismét cum acclama-

tioné! H..... úgy viselte magát, mint gaz vagy ostoba ember. Én az utolsót gondolom. Nagy B. igen okosan, mert egyetlen egy szót sem szólt. Minden ember azt hiszi nincs már ketség a dologban! Bécsből lejön Károlyi György és István. Eszterházy M. és Károly, mind mellettem. Legtöbbet dolgozott pro Aczel Antal! Cziráky legnevettségesebb rollét játszik. Er ist der Niemand, blast sich ungemein auf! Mi a híd iránti rományainkat illeti, az egész csomóból csak azt vettek ki, hogy az expropriációnak van-e helye és szüksége, mi, mint mondtam, harminczhét vokssal favorabiliter eldölt, három absens, három nem szavazó és hét ellenes ellen! Minden egyebre csak az én előadmányom szolgált!! Egyeb iránt meg mindegy nem fujom mega diadalmi tárogatót, mert még több esatát kelletik vívnunk, és megnyernünk. A híd országos küldöttsege dicső! jegyzőjével együtt! kezdi szégyenleni, hogy az en gyöngé szavacsám, melyet ő nem pártolt, annyi kedvezést talált az ország előtt. Ismét s ismét Allah kherim!»

A kerületi ülésekben azalatt siker biztosítá a rendeknek az országgyűlésen való hozzájárulását. De nem így a főrendeknél és Pest városánál. A főrendeknél azért nem, mert ott Szechenyi socialis és reformatóri tevékenysége, aristocraticus hajlamait ketes világitásba helyezte; s a befolyással bíró Cziráky e kételyt mind inkább fokozta. Pest városával pedig a dunaparti magyar színház ügye s a lánczhíd miatt is, kivált Havas actiója révén, oly feszült viszonyba jutott, mit ha egyelőre elsímitani, épen a lánczhíd érdekeiben, határozottan nem akart, indirecte még is oda irányozta működését már akkor is, hogy a lánczhíd építésének biztosítása eseten, a szakadás közötté és Pest városa között megszűnjék. E viszonyok magyarázzák meg kétkedő kifejezéseit, melyekkel az ügy állását leveleiben hangsúlyozza. Ez magyarázza meg azon lépéseket, melyeket a nádornál tett, s ki által a pestiek hangulatát Cziráky, Havas, Kolb és Seeber agitációja elleneben a lánczhíd-ügynek megnyerni vélte. Így ír december 13-ikán kelt levelében: «Itt igen furesán állnak a dolgok, minden lappang. Egy véletlen örömbe ringatand, vagy gyászba borít. A híd a Rendeknél meglehetősen, a főrendeknél rosszúl áll.» December 15-iken ismét azt írja: «E pillanatban, reménylem, a hetvenötnek orra alább szállt már! mert a főherczeg által megíjesztett Havasnak relatiója, gondolom, csak volt nemi hatással

Kolb és Seeberre. Ha nem, az sem árt. Itt semmit sem tudnak ezen új fogásról. Egyébiránt mindegy már most, mert a főrendek akár mikép teketóriáznak, igen hihető, megállnak a Rendek. Furcsa volna, ha a 75 a 23-hoz hajlana. Még mindég el nem akarom adni a medvebőrt, még kezemben és körmeim közt nincs; de ha el is esem a tárgytúl, mind inkább kiviláglik lelkem előtt a justum ac tenacem. Azonban nem tagadom, sok bajba van, sok munkámban. Itt igen sokat mozgatok . . . senki sem sejdíti.» Deczember 19-ikén így ír: «Már magam is nyughatatlan vagyok megtudni, mi lesz a pesti polgárok véghatározata a híd iránt. Állásom a városhoz, valamint vármegyéhez — mit a *Jelenkornak* desavouirozása is bizonyít — fölötte kellemetlen. Rám nézve ugyan nem, mert mit bánom én, de bizonyosan a közügyre. De kiben a hiba? Ha engedek az elsőnek, valamint a másodiknak, und ich mich für sie complaisent bezeige, se híd, se dunaparti színház. Most pedig a híd meglehetősen áll. Ez szorosan köztünk, mert én úgy látszom a dologban, mintha messziről sem akarnék szót hallani felőle. Már ha ez a kettő elsül, akkor mindent el fogok követni a megbékülés iránt, már sikerrel-e, az más kérdés; de hogy nem én vagyok oka a két háborúnak, azt mindenki mondani köteles, ki a dolgok fektét ismeri, és tudja mily önmegtagadással, s ki nem mondható türedelemmel viseltetem Földváry és Kolb iránt, de az ügyet föl nem áldozhattam.»

A szakadatlan munkát Széchenyi egészsége megsejlette, s bár ha a lánczhíd ügye már elég erős alapon nyugodott, munkaszünetet még sem engedett magának. Öntudatából szerzett újabb erőt testének, hogy a haza javára célzó alkotási terveit keresztül vibesse. Deczember 21-ről írja: «. . . . de még nem hagyom magamat át, a diadali nyugvásnak. Mindig félek. A hidat alkalmasint holnap veszik át az országos gyűlésben a Rendek. Úgy hiszem meglehetősen áll, de mindig félek. Sok a dolgom, rossz az egészségem, de érzem s ez bolddogít, hogy hiába a magyar kenyeret nem eszem!!!» Deczember 28-ikáról pedig így: «Tegnap a híd dolga a Rendeknél, úgy mint azt kerületi üléseikben ellátározták, tandem aliquando megállott!! Egy pillanatig legnagyobb veszélyben volt, huszonegy vármegye azt kívánta, a lucrum cessans ne vétessék a kisajátításnál tekintetbe.»

1835-dik év végéről még csak egy levelet írt Tasnernek

a lánczhíd ügyében, a melyben Cziráky elleni győzelmének hahotában ad kifejezést, s actiójának eredményeként fölemlíti a főherczegasszonyt is, ki Cziráky fontoskodásait szintén segített ellensúlyozni, de diadalörömet aggódó szavaival még ekkor is mérsekli. Ez érdekes level december 27-ről kelezve, így szól: «A híd áll megint. But my Exertions kill me. — Cziráky holnap föl akarta venni. Hanny Keglevich, mint whiperonja 30 votumot összekorbácsolt neki, — de a főherczeg ma reggel eltiltá őt!! Gömöryt lehordta iszonyúan a herczegasszony! . . . Már belsőleg ha, ha, ha! de nem mutatom. Bécsbe minden jól el volt készülve, de . . . mindig félek.»

Így végződött a lánczhíd történetének egy éve. Egy próbaév, mely a megmérkőzött erőket csak újabb küzdelemre edzette, mert a csata csak félig volt megnyerve. S bár ha Széchenyit hazafi-lelke e viadalban lépésről lépésre előbbre vitte, minden talpalatnyi tér, mit szívós kitartással, fárasztó munkával, szellemi hatalmával elfoglalt, heves, elkeseredett harcznak lett eredménye. A félig megvert ellenség újra köszörülte fegyverét, újabb csatára készült, hogy vesztett ügyet egy második végső harcban ismét lábra állítsa. Érezte ezt Széchenyi, s a legnagyobb vigyázattal alapítá meg hadi taktikáját, nehogy elbizakodva, tulbeesülje saját erejét; s becsmerelje a még mindig tekintélyes ellenfel actióját; nehogy a diadalmámor elaltassa hiveit, s ellenfelének a küzdelmet könnyítse.

A lánczhíd-ügy Pesten még mindig nem akart simúlni. Folytonos hullámvásban tartották Cziráky és Földváry; s a felbőszült elemeket oly szélsőségekre ragadta, melyek az országos rendek resolútiójával szemben szégyenletes foltként maradt volna a pesti polgárság nevéen. A pesti polgárság ugyanis, a lánczhíd ügyében Szechenyivel szemben ellenseges állást foglalván el, Cziráky és Földváry maneuvere által: az országos rendek resolútiója kudarcz volt Pest városára; nehogy azonban ez az ellenes actio erejét megtörje, gondoskodtak az 1836-dik év elején egy oly tüntetésről, mely a főváros sympathiájának prægnaus kifejezést volt adandó Cziráky és Földváry irányában, a kiket éjjeli zenével akartak megtisztelni azon törekvésért, hogy Buda és Pest között lánczhíd ne legyen, melyen mindenkinek egyenlően kell vala

vámot fizetni. Széchenyi erről tudomást nyert, továbbá értesült a nádor is, kinek erről nyilatkozatát január 17-ikén kelt levelében így írja le: «Nem tudom mit fog Havas, Mérey es Seeber művelni. A herczeg ezeket nagyon rosszul veszi. Man sollte nicht glauben, dass man im XIX-ten Jahrhundert in Pesth einem Vornehmen eine Musik geben könnte, weil er hindert, dass der Adel zahle, und endlich eine Brücke zwischen Ofen und Pesth gebaut werde! Ennek okvetlen lesz reakciója. Egyebiránt jó, ezt okosan Dessewffyek által nevetségesíteni.»

Ezek fölmerültével, Széchenyi pesti elvtársai és barátai ellentüntetésre készültek, s ünnepélyeket, ebédeket szándékozván tiszteletére adni, erről öt titkára, Tasner Antal által, január 24-diki kelettel értesítettek. Széchenyi háttérbe szorítva önmagát, s a tüntetések által veszélyeztetve látván a lánczhid ügyét: minden ünnepélyesség, ebéd ellen komolyan tiltakozott, s kéri őket, hogy azt akkorra halaszthatják, ha majd az ügy befejezést nyer, mely csak ugyan a megvalósulás felé haladt; s a döntő csatát megelőző napon, maga is teljes reménynek ad kifejezést. Fölötte érdekes ezen, január 26-ikán és 27-ikén kelt, egy lapra írt levele, melyben még leendő nősülését is említve, azt hazafiúi kötelességével hozza kapcsolatba, s utasítást ad, miként terjeszszék a hírt, a főrendeknél szerencsésen átment lánczhid tárgyában: «Barátom — írja titkárjának — a mai conferentia jól ütött ki. A főherczeg okos és erős volt. Holnap lesz a csata, tán csak megnyerjük azt. Én most már mindent reménylek. Mind ez szorosan köztünk. Irántam ne legyen semmi ünnep, ebéd, stb. szóval semmi. Es ist mein fester Wille, daran nicht Theil zu nehmen; — und ich gehe durch — vielleicht nach Gödöllő — wie neulich vor der Nachtmusik. Warum? Azt meg fogom mondani — kimondhatatlan kárt okoznék minmagunknak. Csak Dessewffy Aurélnak kell mondani. Sed quod differtur non aufertur. Nach geendigten Geschäften sehr gerne . . . — S ha el is jövök házasodni, s mikor, nem tudom még — csak néhány nap maradok, ide tüstént vissza terendő, mert most legény kell a gátra; és én nem azért házasodom, hogy henyeljek, hanem hogy sikeresebben szolgálhassam a hazát. Istenem, mily mulatságos comédia volt a ma reggeli! — Welche Gesichter, welche Contorsionen, als ob eine Büffelkuh um ihr Kalb käme! — Ma a főtáblán, tudniillik 27-iken.

szerencsésen elvégződött a híd dolga. Keresse föl Valerót, Appelt és Farkast, s egyenként olvassa ezt nekik: Heute ist die Brücken-Angelegenheit bei der oberen Tafel glücklich durchgegangen. Der Erzherzog hat sich wie ein Gott benommen! Er fand die Mittelstrasse, auf welcher die Brücke erreicht wird, alle Partheien zufriedengestellt sein werden, und nur die Aufwiegler allmählig entlarvt werden dürften. Der Erzherzog wird, was noch in Wien fehlen sollte, durchführen, und er machte diese ganze Sache zu der seinigen. Wir müssen ihm eben das was noch zu geschehen hat, nicht erschweren, und das können wir erreichen, wenn wir ruhig und discret sind. Kein Wort von Sieg, Vorwurf, keine Zusammenkünfte, keine Diner's und Gesundheiten. Bald wird es klar werden, dass der Erzherzog der Vater und Wohlthäter der beiden Städte, und der rechtlichen Einwohner dieser Städte ist, und dass ich nur als Werkzeug, treu, wiewohl ungeschickt genug diene. Senkinek nem kell kezébe adni vagy leírni engedni. Sie müssen es einzeln und im grössten Vertrauen anbringen. — Igen sok fordúl rajtam. Memoirokat irok Bécs számára, csiklandós út, de Isten tán csak el nem hágy, mert vonzódásom hozzá, mint a legfőbb jóhoz, kimondhatatlan. De testileg oda is vagyok — ez köztünk — tizen-negy napja se nem eszem, se nem alszom. Épen most volt tizennégy piócza vesémen, már nem tudtam segíteni magamon.»

Köztudomású dolog volt már ekkor, hogy Széchenyi házazulandó. Ellenesei, de kivált Cziráky, fölhasználták, a rövid időn kínálkozó alkalmat, a híd ügyét ismét össze bonyolítani; arra számítván, hogy Széchenyit mézes hetei majd elaltatják. A mit kívántak ellenesei, attól meg komolyan feltették párthívei. De csalódtak mindannyian. Műveletei nem percznyi fölhevülés szülemenyei voltak, de alaposan átgondolt czél és irány, melyeknek lüktető ere, tiszta hazafiságból eredő elvi meggyőződésben gyökerezett. Meghatóan szép a keresetlen egyszerűséggel írt szeptember 29-iken keltezett levele, melyben ezt ecseteli: «A híd ing, ing ismét. Itt egy is más is egybe keveredik. Cziráky et Comp. nem hagy föl . . . hátrálatással, a legkülönösebb fogásokkal úgy látom koporsóig. Itt azt gondolják: most elmen házasodni, ott majd elalszik. s akkor mi itt munkálkodhatunk! Én azonban se nem me-

gyek, se el nem alszom, míg ez és más némi rendben nincs. Bánffy és hasonló pedig: még ha már közel leszek is a sírhoz, szünet nélkül. Csak el ne hagyná mit kezdett . . . bizony mert már elveszti minden kedvét. — S így ítélnék, mert azt hiszik szenvedelmeim után cselekszem, noha nem úgy van, hanem elhatározott elveim után. Azok minden pillanatban változók, ezek még a túlvilágba is átlépnek. Egészségem bizony rossz, nem tudom elveszteni baloldali fájdalmimat.

Teljes bizalommal ügyének hasznos voltához, annak keresztül viteléhez mindig több és több reményt kötött. Meglátszik ez értesítésein. Mind a mellett távol az elbizakodástól, őrszemmel kíséri Cziráknak Pozsonyban, Földvárnak üzeneteit Pesten. Február 22-ről írja: «A generalis kisajátítás keresztül megy mindenütt, ma volt conferentia nálunk. Ha némi rossz emberek mindent egybe nem zavarnak, haza visz-
szük húsvétra. Mint a dolgok állanak, igen fél Dubraviczky, hogy a pesti február 29-diki gyűlésben Földvály et Comp. el fog rontani mindent, mit csak lehet . . . A főherczeg igen restelli e gyűlést, és ő is fog tenni, ne hogy confusiót tegyen Földvály. Dessewffynek is kellene tenni.»

Pártjának nézete a lánczhíd ügyének állásáról, épen most nem volt kecsegtető, s kivált tartottak Pestmegyétől. Ez azonban csak visszahatása volt azon előrelátó tartózkodásnak, melylyel Széchenyi mindenki irányában elt, ha reményeiről nyilatkozott, nehogy párthiveinek lanyhaságra, elle-
neinek nagyobb erély kifejtésére okot szolgáltatasson. De ő maga legkedvezőbb színben látta most a dolgokat. Jelzi ezt márczius 9-diki levelében: «Csodálatos emberek vagytok! Dessewff azt írja Bécsbe valakinek: Ich bin voll Aerger, verlorene Schlachten etc. Én már megijedtem, mert részleteket nem írt. S mit találok? Semmit! Csak itt dőljön el jól a dolog — Pestmegye et Comp. nem nyom semmit! És ha itt nem dül el jól a dolog, fölséges reactiója lesz. Én egyébiránt diadalt látok mindezekben! A kisajátítás ellen semmi. A híd iránt kézzel fogható otrombaság, tudniillik, hogy küldöttségi tag részvényes ne lehessen.»

A kisajátítási propositió szerves kapcsolatban levén a lánczhíddal, a mennyiben amaz rosszúl állott, veszélyeztető emezt is. Cziráky most az expropriatio-javaslatot kezdé támadni, hogy megingassa a lánczhídat. A mágnások nagy része

távol van az országgyűléstől, Széchenyi ismét csak egyedül küzd és működik ez ügyben. Panaszos hangulattal írja márczius 12-ről kelt levelében: «Az expropriatió-törvény rosszul áll. Cziráky et Comp. pártolták látszólag, — most indirecte agvarkodnak ellene. Egészen össze-vissza zavarva. Deák makacs és Sinával vagy Rothschilddel nem törődik, pedig csak azokra is kell tekintet. A hid nagyon ing . . . és mozog. Magamra vagyok hagyva, de éjjel-nappal fánadok.»

Keserűséggel telt egyik legérdekesebb levele az, mit márczius 15-ikén intézett Tasnerhez ez ügyben, melyben a mágnessok léhaságát általában a hazai közügyek iránt korholja; s utasítja titkárárt, miként beszéljen Andrássy gróffal: buzgalomra, nagyobb érdeklődésre serkentendő. E fölötté érdekes levél így szól: «Barátom, a hid dolgát Cziráky et Comp. még mindig zavarja, az expropriatiói törvény alig ha nem esik hasra. Andrássy ellen elhidegült keblem. Ő csak ott szeret munkálni, hol ő első, s őt nevezik. Itt attól fel, nem állana előttem! Sok hiúság lappang ez alatt! Levelemre érzékenyen felelt, hogy kiki tudja legjobban hol, s mit tehet. Most Pesten van dolga, s aztán bányász-dolgait sürgetendi. Én röviden csak ennyit feleltem: Sok el fog pusztulni, de én hallgatok és tűrök! — Nem ártana, ha ön vele szólna egyszer, ganz von der Leber weg, — s ön tehetné — mert mit árt, ha önre neheztel is — ily formán: Wesselényi el . . . a balta nyelét, Eszterházy M. Bécsből ki nem megyen, ha csak egy órára volna is, Károlyi György chameleon lett. Nagysága pedig mindig in partibus — és így Széchenyit mind magára hagyják; Hand auf's Herz, nicht aus Stolz und Eitelkeit, um nicht hinter ihm zu gehen. Ő megint, mint annyiszor, maga egyedül áll a gáton. Pfui, szégyenelje magát Nagysád! Hegyeit később is meg . . . borait később rendelheti; de jövő három hetet, honunk állodalmát és jövődjét tekintve, soha semmi nem hozza többé vissza. Az egész hon nevez Nagysádra. És követ is volt, de mióta a szoknyához szegődött, már nem látjuk soha; pedig most szinte lehet mondani, gazember azon mágness, ki nincs itt! s ültesse kocsira s küldje ide. Prónay is jobban tenne ha itt lenne. Oh Isten, mennyi hiába való ember tapossa e földet! Mennyit lehetne most tenni! . . . Andrássynak meg azt is mondhatná: nézze nagysága gróf Széchenyit. Czenken 50,000 pengő árút épített az idén. Annyi évek után tandem

aliquandó ölelheti régi szerelmét, de iszonyú terheket vett magára. Pesten több dolga mint haja, se lakása, se száz mindenféleje, de az előtte semmi tekintet, ő Pozsonyból nem mozczan.»

Mind annak daczára, hogy Széchenyi majd nem egyedül állott és dolgozott a küzdtér előkészítésében, a kisajátítási törvény márczius 28-dikán mind a két házban keresztül ment, s ez a lánczhíd ügyének is hasznára vált. De ez még april 9-dikén sem volt oly rendben, mint azt Széchenyi kívánta, mert Cziráky kitelhetőleg akadályozá. Így írja april 9-ről: «A híd még nincs rendben, ismét visszament a rendekhez, nem enged Cziráky egy hüvelyknyi előmenetelt sem, gáncs es akadály nélkül.» — Zavarta ez ügyet még Platthy is. Ennek eredménye ingadozást idézett elő, mi april 12-ig tart; ekkor azonban határozottan rossz helyzetbe jutott a híd ügye, mert az elnökséget a főherczeg Czirákynak átadta. De mert ez esély jobban veszélyezteté, annál inkább dolgozik Széchenyi, s bízva megedzett kitartásában, támaszkodva befolyására a főherczegnél, reményét föl nem adja, s fájdalmas kiáltással keresi az elzúllott mágnásokat. Egy kelet nélküli levelében írja: «A híd dolga ebül van megint, a főherczeg általánosan át adta az elnökséget Czirákynak. Ez, mint mondja, holnapután az érintettet fölveszi, s akkor bizonyosan hasra esik. Azért eltemetve a dolog azonban még nincs --- mert állnak a rendek. Áll Buda, él magyar még! Ily pillanatban, hol Cziráky kezeiben van a hon, hol maradnak Prónay, Ráday stb.!?!» — Ugyancsak egy ezt követő levelében: «Barátom, ha ha ha! a híd dolga megint ebül áll. Cziráky és Pallavicini a dolgot egész dühösségig viszik . . . minden püspök mellettök, kivéven Pyrkert, ki úgy áll, mint a köszikla. Nyitrávármegye egyenesen representál ő fölségéhez, hogy a hidat ne engedje. Mindez a Rendekeket is zavarja, Bécsben pedig tudja mit látnak? non quod patet, sed quod latet. A Rendeke azonban, mint most látszik, úgy állnak s fognak állni, mint a fal. Én nem esem kétségbe, de azt hiszem, híd ez alkalommal ugyancsak nem lesz, de kedves dolga marad a nemzetnek, és az anathema Czirákyn és Pallavicinin marad, vagy Bécsen. Nagy az Isten!»

Cziráky actiója a híd ügyében hullámokat vert. Erősen állott ugyan az alsóház, de a főrendeknél hézagot ütött Szé-

chenyi hívei között; s bárha keserű tapasztalatokra tanította a mágnások érdektelensége, bízott a főherczeg jóakarátában, bízott még önmagában. Erre vonatkozólag írja april 14-dikén: «a hid bizony nem áll jól, és meglehet az is megbomlik. Cziráky és Pallavicini mindent elkövetnek megrontása végett. De mindig védelmezem. Most procrastinációra gondolnak. E tárgyban talán nem hágy a főherczeg ismét sárban! — Látom mint örül Földváry és Kolb felekezett!! De ez se el nem szomorít, se el nem gyöngít. J'en ai vu bien d'autres!» Azonban az april 18-diki országos ülésben ismét javul az ügy. April 20-dikán reggel írt levelében nagy napot jelez, a döntő csata napját; delután azonban megtoldva sorait, értesít, hogy a harez más napra halasztatott. S bár ha nyugodt kedélyt rajzolt, de e sorokban látni izgatott állapotát, mi inkább bár mire vallott, mint csöndes megadásra. Reggel hét órakor ezeket írja: «a herczeg tegnap nyolcz órakor jött vissza. Beniczky még nincs itt, ma nevezetes napunk lesz. A hid alig ha balra, talán jobbra. Nem vagyok egy cseppet is agitálva, de Tantalusi kínokat érzek! Gondolja ön. Ennyi munka s idő után, s most midőn előttünk a kikötő — — hajótörést szenvedni, s miért? egy ponty Cziráky farkesőválása miatt! Ma foit ce serait piquant!» — Ugyan az nap delután folytatja: «Nem vettük föl a hidat. Holnap lesz a végszata. Tán csak még is megnyerjük. Én kézzel-lábbal dolgozom. Mind a három Károlyi Bécsben. Prónay és Andrassy ágyban. Ha ha ha.»

Másnap april 21-dikén a lánczíd ügye a főrendeknél csakugyan fölvetetett; reggel írja: «Félóra múlva nálunk a hidat fölveszik. Andrassy nem jő, mert nyaka fáj, Perenyi Zsigmond mert orbánczos a pofája.» Delután két órakor ismét folytatja: «Most jövök az ülésből. A főherczeg mesterségesen, de alkalmasint finaliter kivitte a dolgot!!! Cziráky dül-fül, én három szónál többet nem mondtam. Új és új gáncsoktól mindég tartok, mert Cziráky, ha lehet, még mindég megrontja, ha itt nem Bécsben. But now we are much neaser to victory. A főherczeg igen-igen mellette! Sietve. Senkinek ne szóljon!»

A lánczíd ügye mindinkább közeledett befejezéséhez. Megkísérté Cziráky az utolsó rohamot is. Pozsonyban és Bécsben egyaránt; s bár ha a főherczeg jóakarátában bízott is Széchenyi, felre ismerhetetlen aggodalomnak ad kifejezést leveleiben, melyek által Tasnert az ügy állásáról értesíti; s

ha tudta is már, hogy többé az országgyűlésen Cziráky nem ronthat, de bécsi befolyásától nagyon tartott. Így írja april 23-dikán estve: «A híd ellenben tűhegyre van állítva. Noha megvan az egyezés a két tábla közt, még nem ment föl a representatio — nyolcz nap alatt mindennek vége. Igen-igen félek, de azért előre nem búsulok, meggyőz végkép, a kajáság. A főherczeg és Reviczky őszintén mellette, de ezek sem tudnak csodákat tenni, kivált az időre nézve.» Másnap april 24-dikén, későn estve folytatja e levelét: «Szorosan köztünk, a híd-fölírás bepecsételve s fölküldve!!! Cziráky csaknem megböszül. A resolutiótól igen félek.» Nem volt azonban oka a legfelsőbb elhatározást aggodalommal várni, mert a nádor csakugyan szívéen viselte az ügyet, s a föliratot már april 2-dikán fölterjeszté. De Széchenyi még ekkor sem hitte a híd ügyének sikeres eldöntését, mert egyik levelében írja: «hidunkat igen-igen félttem, a napokban el lesz döntve sorsa. Éjjel-nappal dolgozom.»

A hazafi érzet, a kitartó erély, a fáradhatatlan szorgalom, melylyel Buda-Pest monumentális műemlékének megalkotásán dolgozott, melylyel egyszersmind egy elavult kiváltságos előjogot lerombolt: végre még is testesülést nyert. 1836-dik évi május 1-jén értesíti titkárát: «Barátom, hála az égnek, a híd meg van mentve!»

MAJLÁTH BÉLA.